

ARHITEKTUUR

Kool kui vangla, kool kui kirik

KARIN HALLAS

Kui inglise parimaid 20. sajandi arhitektuuriajaloolasi Nikolaus Pevsner oleks oma hoonetüüpide ajaloo raamatus *The History of Building Types* (1979) kirjutanud peatüki ka koolide kohta, oleks käesolev artikkel võinud valmida nagu tänapäeva kooliõpilaste referaadid – lihtsalt maha viksituna. Erinevalt raekodadest, pangahoonetest, muuseumidest, raamatukogudest, raudteejaamadest jpt jättis Sir Pevsner koolid kõrvale kui segase ja mitmekesise hoonetüübi.

Koolid võinuksid huvitada Foucault'd – kui mõelda võimu realiseerimise aspektile, mida kool institutsioonina kahtlemata sisaldab –, kuid tema keskendus hoopis vanglatele ja haiglatele. Nii on kooli kui hoonetüübi arengu uurimine just nagu vaeslapse ossa jäänud, olgugi et koolihoonete endi praktilise viimistlemisega on läbi aegade aktiivselt tegeletud.

Kooli reformimise ajal 20. sajandi algul vaieldi tuliselt selle üle, kas klassid peavad olema põikivõi pikisuunalised, kas aknast peab päike sisse paistma või mitte ja millised peaksid olema pedagoogiliselt õiged köögiviljad, mis kooliaia peenral kasvama peaksid. “Kool on nooresoo elukoht,” resümeeris elutargalt A. Marfeldt, kui ta 1920. aastate algul eestlaste jaoks sakslaste pealt viksitud koolimajade projekte publitseeris.

Igal koolil on oma otstarve ja nägu: mõisa noorsandi personaalset stuudiumituba ei saa võrrelda nõukogudeaegse koridorsüsteemis tüüpklassiga. Kui mõisavõsukeses studeerimine oli rohkem tema era-

asi, siis lojaalsete ja töökate masside õpetamine on ühiskondlik probleem.

Proletaarsete koolide mustast minevikust

Tööstuse arengu hoogustudes 18. sajandi lõpul hakati tegelema lastetööliste massilise koolitamisega. Lugemis- ja kirjutamisoskus polnudki nii väga olulised, koolid olid rohkem distsipliinile allumise ja kellatundmise õpetamiseks – tulevased töölised (seda juba kuueaastaselt) pidid töötama nagu vabrikumasinadki. Tüdrukutele õpetati näputööd, mida tekstiilitööstuses vaja läks.

Kõige rägema ajaloosi koolitüüpe võibki leida 18. sajandi vaeste ja orbude töökoolide hulgast, mida nimetati “Religiooni, vooruse ja tööstuse lastetubadeks” (*Nurseries of Religion, Virtue and Industry*). Suures ruumis õppis seal koos kuni tuhat (!) õpilast, keda õpetas üks õpetaja. Teda abistasid järelevaatajad. Inglise kooliuuendaja A. Belli järgi võinuks üks õpetaja vabalt hakkama saada koguni kümne sellise kooliga, seega õpetada 10 000 õpilast.

Teist tüüpi kooli lõi utopistsotsialist Robert Owen 1799. aastal New Lanarkis (hoone valmis 1813). Owen leidis, et ainult distsipliinist on vähe – vaja on õpetada ka kombeid. Tema kooli võeti lapsi juba kaheaastasena. Leiti, et harimata vanemate lastest võib kollektiivselt kasvatatuna siiski täisväärtuslikud ühiskonna liikmed saada. Kooli nimeks oli “Iseloomu Kujundamise Instituutsioon”. Tüdrukukesed riietati toogasarnastesse kleidikestesse

VITS ON HARIMISVAHEND: Õpetajanna 15. sajandist.

(klassitsism oli haripunktis) ning neile õpetati tantsimist, liikumist ja vaguraid kombeid. Poisid harjutasid puupüsside käsitlemist – Napoleon oli veel kangelane.

Distsipliin ja karistus

Foucault võrdles vanglaid ja kliinikuid – ühes raviti keha ja teises hinge, mõlemad peegeldasid repressiivse võimu asendumist distsiplinaarsega. Kooli põhinemises distsiplinaarsele võimule võiks kahelda vaid see, kes seal kunagi käinud pole. Vaieldamatult on koolidel tugev sarnasus ka vanglatega (küsi keegi kuuenda b poistelt).

On tähelepanuväärne, et 18. sajandi lõpu – 19. sajandi alguse vanglareformaator Jeremy Bentham, kelle nn päikesevangla tüüp *Panopticon* vanglaarhitektuuri kardinaalse murrangu tõi (kunagi kirjutasin sellest pikemalt Ekspres- si vanglate erinumbris), lähtus

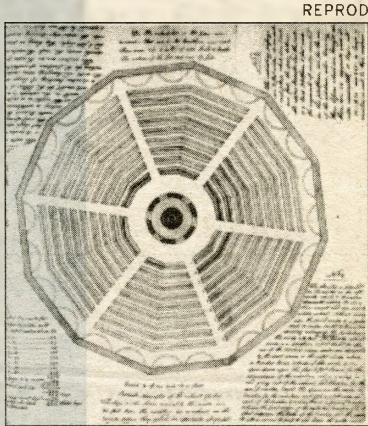
PROLETAARNE MASSIKOOL AASTAST 1811: Klassiruumi topiti kuni tuhat õpilast.

koolihoonest – Pariisi sõjakoolist (1751), kus noorukid olid eraldatud boksidesse vältimaks ebasoovitavaid seksuaalharrastusi, haiguste levikut ning korratusi.

Bentham pidas oma ringikujulisi ehitisi universaalseteks nõ kasvatava jälgimise seisukohalt. 1794 tegi ta *Panopticoni*-lastetoa vangistatud naiste laste järele vaatamiseks, 1815. aastal aga *Panopticon*-klassi. Õpilased ümbritsesid auditoriumi keskel seisvat õpetajat kaheteistkümnest küljest, so peaaegu ringikujuliselt. Nende suure hulga juures oli see aga kindlasti üks optimaalsemaid variante.

Vanglaarhitektuuri reformide kohaselt said neist järelemõtlemise ning kahetsemise kohad (sõna *prison* asendati 18. sajandi lõpus sõnaga *penitentiary* – parandus-asutus), et sealt uuestisündinuna ühiskonna rüppe tagasi pöörduda. Vangikonge hakati 19. sajandi algul koguni heledaks värvima (esimesena Cherry Hill vanglas Philadelphias, 1829), nagu palatoid – või nagu klassiruumi. Ühed kasvatusasutused seega kõik, olgugi, et ühed erilise inimliigi – eksinute jaoks. Koolis lahendatakse eksinutega asi tavaliselt kohapeal või direktori juures, kuid kes meist ei mäletaks räiget füüsilist tuuseldamist, mis õpilane Tootsile osaks sai. Ka Tallinna 1600. aasta kooliseaduses (esimene teadaolev Eestis) oli reetlik punkt, millega korrapidajatele määrati ülesandeks kaks korda nädalas vitsakimpude valmistamine. Tallinna dominiiklaste kloostris säilinud joonistusel on 15. sajandi õpetajanna lisaks raamatule ja võimsauale käes samuti täiesti ühemõtteline vitsakimp.

Vilavad silmad 15. sajandi õpetajanna näos reedavad, et Benthami lakkamatu jälgimise meetodikat rakendati meil juba 15. sajandil. Tänapäevalgi on koolipingid paigutatud nii, et õpetaja saaks kogu klassi jälgida. Kuid ta on ka ise klassi kuuekümmne silma poolt pidevalt jälgitav, mida kahtlemata on psüühiliselt raske taluda. Benthami vanglasüsteem oli jälgija

PÄIKESEAJASTU IDEAAL-KLASS: Jeremy Benthami kavand aastast 1815.

suhtes sootuks armulisem – projektorid olid suunatud vangikongidele, vang nägi nende taga keskses valvaja tornis vaid jälgija siluetti.

Kool kui lunastus

Leebem on kooli võrdlemine kirikuga. Kirikus õpetatakse veenmise ja sisendamise, lauldakse ja leelotatakse ning joonlauaga ei tule keegi lööma. Kirikuõpetajat kutsutakse siamaani õpetajaks. Kantsli paralleel klassis on muidugi õpetaja laud, mis veel 1920.–30. aastate tüüpikoolides ehitati klassipõrandast kõrgemale poodiumile. Tahvel – see on kahtlemata altar, kuid miks tema kuulutusliku sõnumi pühad sõnad alatasa maha pühitakse, sellest ei saaks konsistooriumis keegi aru.

Armulauda koolisööklates just ei anta, kuid midagi ikka pakutakse, parematel päevadel isegi banaane. Kuid pole kahtlust, et Kristuse vere joomise vastu poleks vanemate klasside poistel kõige vähematki.

Kooli ja kirikut (aga ka vanglat) lähendab vaikusegi nõue – jutluse ja koolitunni segamine on ühtviisi taunitav (ka vanglate üksikongide mõte oli kasvatamine nn vaikuse teraapiaga). Kirikus sunnib vaikseks juba tema arhitektuurne ruum. Koole projekteerides ja selleks raha eraldades on ammu unustatud, milline mõjuvõim on sisendusel arhitektuuril. Kui ratsionaalselt projekteeritud klasse asemel oleksid sama ülevad ruumid nagu kirikus, siis oleksid vait ka paadunudad lõuapoolikud.

Kas ükski õpetaja pole selle peale tulnud, et pidada tund kirikus, eesti keele tund näiteks – kui mälestusväärne see oleks! Meenutan siamaani, kuidas minu eesti keele õpetaja Heljo Jõesaar kirjandustunnis kohtuprotsessi korraldas (süüdistatav oli moraalselt langenud Karin “Tõe ja õiguse” viiendast osast), kuid seegi oleks võinud ju toimuda mitte reaalkooli pioneeride toas, vaid kõrvalasavas linnakohtu hoones.

Kooli oluline element on kell, kusagil ta ikka ripub. Mõnedes koolides on säilinud selline kell, mida nõorist tõmmatakse, Tallinna reaalkoolis näiteks. See ta ju ongi – kirikukell, mis laseb lapsukesi enda ümber tulla. Ja teeb patustelt õndsaks, kui tunni lõppedes vabadusse laseb.